

Bronislav Ostránský (ed.), Smrt, hroby a záhrobí v islámu: Poslední věci člověka pohledem muslimských pramenů,

Praha: Academia 2014, 304 s.

ISBN 978-80-200-2305-6.

Recenzovaný titul je jedním z výstupů výzkumu podpořeného Grantovou agenturou České republiky, konkrétně projektu „Smrt, hroby a záhrobí v islámu: muslimské vnímání posledních věcí člověka ve středověku a v současnosti“. Jedná se o sborník osmi textů, které na základě rozličných muslimských pramenů rozvíjejí témata smrti, hrobů, pohřbívání, truchlení a individuální eschatologie (*barzach*) v islámu. Jedním z uváděných cílů sborníku je kompenzovat nedostatek česky psaných odborných publikací na tato dílčí témata (s. 21). Záměr se nepochybně podařilo naplnit; v kontextu současného politického dění však kniha dostává ještě další, vysoce aktuální rozměr. Autoři sami v době vydání v roce 2014 jistě netušili, s jakou intenzitou se bude o dva roky později v médiích diskutovat například hroboborectví nebo integrace muslimských imigrantů, tedy problematika, již se tato publikace také dotýká. Je samozřejmě otázkou, zda by například úvod sborníku vypadal jinak, kdyby měl být sepsán dnes (zřejmě ano), na relevanci to ale titulu neubírá.

Úvodní kapitolu, která představuje podrobný přehled dosud publikovaných knih, článků a studií na dané téma, sepsal Bronislav Ostránský. Přibližuje také jednotlivé autory a jejich materiál a jako pojítka příspěvků pracujících s různorodými prameny uvádí obraz *kolbiště*, které podle něj právě otázka hrobů a pohřbívání v islámu představuje (s. 26, ale i titul tohoto příspěvku „Hřbitovy jako kolbiště“). Co si pod touto metaforou představít? Funerální problematika je podle Ostránského ideální pro ilustraci setkávání odlišných tendencí uvnitř islámu, tzv. normativní religiozity (ať už

v podobě tradice či ztělesňované právem, *fiqh*) a religiozity žité, neteologické a každodenní (s. 8). Do jaké míry je toto společné téma kolbiště napříč jednotlivými texty zachováno a jak je podáváno, bude také ústřední linkou této recenze.

Příspěvky knihy jsou řazeny chronologicky, tedy od textů zpracovávajících tematiku předislámského „pohanského“ období, přes středověk po příspěvek věnující se příručce pro muslimy žijící v současném Německu. Všechny texty jsou vlastně komentářem k pramennému materiálu, v některých případech jde o poměrně rozsáhlé vysvětlení, v jiných – jak uvidíme níže – nachází čtenář jen stručný úvod bez dalších vstupů autora.

První příspěvek sepsal Ondřej Beránek, který se zabývá pojednáním zakladatele islamologie Ignáce Goldzihera (1850-1921) s názvem *O uctívání mrtvých v pohanství a islámu*. O relevanci tématu tedy v tomto případě není pochyb a stejně tak je poměrně jasně prezentováno, o jaké kolbiště se zde jedná. Goldziher přesvědčivě ukazuje (a Beránek vhodně komentuje), jak se ve všednosti náboženského života neustále střetávají pravidla udávaná náboženskými autoritami a pestrý a velmi pověřivý svět každodennosti. Jedním příkladem za všechny je četné se vyskytující přesvědčení, že hroby světců mají tajemnou schopnost nasytit vyčerpané poutníky (s. 42). Goldziher se navíc pohybuje v širokém kontextu židovství (tj. své vlastní tradice) a starých semitských tradic a jeho práce má přesah i do oblastí religionistiky a antropologie (např. zacházení s vlasy), což ji činí vskutku zajímavou.

Autorem druhého textu je Bronislav Ostránský, jenž analyzuje spis učence al-Qurtubího *Připomenutí o stavech zesnulých a záležitostech onoho světa*. Již v úvodu nacházíme několik zajímavých rozporů s prvním příspěvkem, například v interpretaci povolené míry truchlení a oplakávání mrtvých (*nijáha*) v islámu (srov. např. s. 62 a 78). Nejedná se ale ani tak o rozdílné názory badatelů jako o odlišnosti postojů v různých historických epochách a u různých islámských myslitelů. Ostránského text mimo jiné skrze pramenné materiály přibližuje v současnosti vysoce aktuální té-

ma, totiž význam mučednictví pro posmrtný život a odměny v něm (s. 122-124). Hovoří se zde také o nepříliš známém fenoménu individuální eschatologie „trestu v hrobě“, který mrtvý podstupuje zažívaje zcela reálnou bolest či výslechy andělů. Neméně zajímavá je schopnost mrtvých komunikovat s živými prostřednictvím snů a přimlouvav se za ně u Boha (s. 119). Příspěvek obsahuje také pozoruhodný přehled mnohých lokálních zvyklostí, které podobně jako v předchozím textu ilustrují pomyslné kolbiště lidové svéráznosti a názorů autorit.

V pořadí třetím příspěvkem je pojednání Daniela Bouška o pohřbívání a návštěvě svatých míst v Syropalestině v ajujubovském a mamlúckém období (12.-16. století) na základě textů různých učenců. Měli-li bychom formulovat, o jaké kolbiště se zde jedná, pak jsme opět svědky setkávání „oficiální“ tradice reprezentované především Koránem a lidových zvyklostí. Bouškův příspěvek obsahuje velké množství informací, z hlediska čtenáře má ovšem poněkud chaotickou, místy až nelogickou strukturu. V každém případě se ale autorovi daří na základě pramenů demonstrovat, jak významné je v islámu právě téma smrti a pohřbívání a proč (např. s. 145). Rovněž se dá na daném materiálu sledovat, jakým způsobem je u teologických autorit rozvíjena argumentace a co vše se považuje za věrohodný důkaz (např. s. 149). Uvedené prameny také prezentují, při srovnání s dalšími texty publikovanými v tomto sborníku, odlišné postoje autorit k různým zvyklostem (např. k profesionálním plačkám a jejich financování, s. 145), především se ale dozvídáme mnoho o problematice organizovaných poutí ke svatým místům, zejména hrobu Abrahama v Hebronu (s. 131-136).

Čtvrtý a pátý příspěvek mají společného autora, Miroslava Melčáka, vykazují podobnou strukturu a oba se zaobírají oblastí Damašku. V prvním případě autor krátce uvádí čtenáře do problematiky madras a jejich vztahu k hrobům (s. 168), aby následně předložil překlad nadační listiny damašské funerální madrasy. Tyto úryvky, ač obsahují zajímavé informace například o vybavení domu nebo platu jednotlivých zaměstnanců madrasy, se bohužel k funerální tematice (ústřednímu tématu celého sborníku) vyjad-

řují jen minimálně a autor navíc neposkytuje mnoho komentářů. Podobně předává Melčák své faktografické znalosti v druhém textu rozebírajícím damašské epitafy, ponechává je však téměř bez interpretujících poznámek, čímž vzbuzuje otázku, jak si má čtenář tyto dvě kratší kapitoly vypořádat. Mimo jiné se zde ukazuje úskalí sborníků, jež často sestávají z příspěvků různé délky, odlišné jazykové i odborné úrovně a nesjednocené technické provedení. Minimum komentářů autora k překladům také zcela opomíjí otázku, jaké kolbiště můžeme prostřednictvím prezentovaného materiálu sledovat.

Šestého příspěvku se ujal Pavel Ťupek, který na základě tří pramenů rozebírá jedno z nejzávažnějších témat celé funerální problematiky islámu, a to hroboborectví. V tomto případě je tedy kolbiště načrtnuto velmi jasně. Následující věta by se mohla stát i jedním z hlavních hesel knihy: „Puritánský islám bojuje proti pokušení z uctívání hrobů (*fitnat al-qubúr*) jejich devastací, zatímco tento jev je tak silně zakořeněn v různých podobách islámu, že se nám může tato snaha zdát marná“ (s. 215). Kromě sledování odlišné argumentace pro a proti boření hrobů je na textu zajímavý chronologický posun do moderních dějin a víceméně současné politiky. O to více možná čtenáře mrazí zmínky z pramenného textu jako „Prosím Boha, aby zahubil všechny nevěřící...“ (s. 226, al-Wádí, zemřel roku 2001).

Předposlední pramen *Cesta muslima* od Abú Bakra Džábira al-Džazá'irího zpracovává opět Daniel Boušek. Abú Bakr je téměř současníkem, v kontextu tohoto příspěvku tak vystupuje silná stránka sborníku spočívající v chronologickém řazení pramenného materiálu, které umožňuje mapovat vývoj v určitém proudu islámského přemýšlení o smrti a pohřbívání. Jsme svědky toho, že se mění pohledy na povolenou míru pláče během pohřbu (s. 234) či na míru „živosti“ mrtvého v hrobě (s. 238). Mnohem více prvků se však téměř neproměnilo, například zacházení s autoritami během argumentace (Prorok, Korán a poté hadithy) či obecný odpor vůči novátorství (s. 246).

Závěrečný text pochází od Martina Klapetka a rozebírá příručku *Péče o umírající a smrt v islámu*, určenou pro muslimy

žijící v současném Německu. Tato publikace vydaná v roce 2011 prezentuje poněkud jiné, aktuálnější kolbiště, ve kterém se islám nachází. Celým textem, mimochodem velmi fundovaným, prochází linka setkávání tradičního islámu s tzv. západním světem. V tomto ohledu jsou zajímavé jak snahy odmítnout nežádoucí inovace jako zdobné hroby (s. 279), tak naopak rozvolňování rigorózních postojů vůči ženám (s. 270) nebo pokusy o kompromisy (viz používání rakví, s. 274). Autoři ve daří důkladnit i širší kontext problematiky, přičemž ve srovnání s výše uváděnou citací z al-Wádiho rozhodně stojí za pozornost pasáže reflektující postoje vůči jiným náboženským vyznáním, v níž se skrze báseň zdůrazňuje význam „vzájemné výměny zkušeností a náboženských přesvědčení, jehož výsledkem by po nějakém čase mohla být důkladná znalost, která ústí ve vzájemnou lásku“ (s. 258, srov. také s al-Wádiho výrokem „At Bůh bojuje proti židům a křesťanům, a zoroastrovcům, sikhům, hinduistům, komunistům, modlářům a dalším“, s. 230).

Recenzovaný sborník není jen zásadním příspěvkem v oblasti studia islámu. Velkou měrou jsou v textech zastoupena také antropologická témata, která by si jistě zasloužila samostatný výzkum. Ve stručnosti: v Goldziherově pojednání se nachází velmi zajímavá pozorování o vztahu vlasů a truchlení (s. 58), u al-Qurtubího se řeší otázka rituální (ne)čistoty hřbitova (s. 109). Al-Ghazálí zakazuje v poutní etiketě vstup do Abrahamovy hrobky menstruuujícím ženám a jiným rituálně nečistým osobám (s. 159), Abú Bakr zase velmi detailně popisuje pravidla omývání mrtvoly podle věku a pohlaví zemřelého (s. 237). Pro religionisty mohou být zajímavé pasáže věnující se vztahu islámu k jiným monoteismům, potažmo náboženským systémům. Goldziher, sám Žid, nachází významné paralely ve funerální oblasti mezi islámem a judaismem, al-Qurtubí neopomíjí příležitost vymezit se nejen vůči jiným náboženstvím (s. 95, andělé pokoušející věřícího v hrobě otázkami, zda je Žid či křesťan), ale také ateismu či víře v reinkarnaci („A každý, kdo tvrdí, že duch umírá a zaniká, je kacíf a nevěřící. To samé platí o tom, kdo zastává přesvědčení o stěhování duší ...“, s. 115). V Bouškově prvním příspěv-

ku se téma vztahu tří monoteistických tradic v Hebronu objevuje opakovaně (s. 137-138, v jiných textech také s. 151, 221 či 245). Pro srovnání lišících se postojů v různých kontextech doporučuji úryvky o vyzvání Boha k boji proti jiným náboženstvím (s. 230) a naopak smířlivost v této otázce u imigrantů v Německu (s. 258), jak již bylo uvedeno výše.

Neměli bychom opomenout také části, které se vyjadřují k genderové problematice, jež bývá ve vztahu k islámu velmi často otevírána i mimo odbornou obec. V textech takových míst sice nenacházíme mnoho, o to zajímavější je jejich různorodost, jež částečně oponuje zažitým představám o islámu jako náboženství utlačujícím ženy. Nejen u Ibn Uchúwy bychom sice našli zmínky podporující tento stereotyp (s. 145), ale například Melčák zmiňuje vzdělaní Amat al-Latíf, která ve 13. století založila madrasu v Damašku (s. 201), a publikace ze současného Německa ukazuje velkou opatrnost, co se otázky rovnosti pohlaví týče („... ženy se musejí podle ustanovení Proroka shromáždit na místě odděleně od mužů a modlit se zvlášť, což má praktické příčiny a neobsahuje to žádné hodnocení“, s. 270). V neposlední řadě může být sborník zajímavý i z pohledu geografie náboženství, především informace o organizaci hromadných poutí k hrobám svatých, včetně vydávání map a průvodců pro poutníky v Hebronu (s. 140).

Na závěr se pozastavme nad otázkou, komu je vlastně sborník určen. Zcela jednoznačně nebyl psán pro o islámu nepoučeného čtenáře. Autoři jednotlivých textů počítají s poměrně obsírnými znalostmi čtenářského publika, at už se jedná o historii islámu, jeho teologii či geografické rozšíření. Vysvětlují se pouze pasáže, které jsou z hlediska odborné obce nevyjasněné či sporné. Ještě více by nepoučenému čtenáři komplikoval četbu fakt, že autoři ponechávají celou řadu výrazů v arabštině (ale i jiných jazycích, např. francouzštině) bez překladu, neboť se počítá s porozuměním jejich významu. Tento postup je samozřejmě v daném kontextu velmi specifického tématu logický a naopak dokazuje vysokou fundovanost všech autorů. Dodejme, že texty provází velmi podrobné komentáře a dů-

sledné citace, což případným zájemcům usnadňuje navázání dalším výzkumem.

Celkově sborník dosahuje vysoké odborné úrovně, a to i přes občasnou nevyváženost rozsahu a hĺobky jednotlivých príspevků. Islám je skrze publikaci predstavovan jako neustálený, rozmanitý systém presvedčeni a praktik vztahujících se k různým autoritatívním zdrojům a zároveň žijící v pestrosti každodennosti. Nutno priznat, že výber materiálu prezentuje predevším hlavní proud sunnitského islámu a zcela odhlíží od jiných směrů. Sborník tedy nelze doporučit vyloženě jako učebnici studentům, ale spíše odborníkům, kteří chtějí doplnit své znalosti v oblasti islámské funerální problematiky. Zároveň mohou mít z četby užitek i čtenáři, již se chtějí dozvědět více o problematice střetu normativní a žité religiozity, neboť toto téma se autorům podařilo v knize velmi zajímavě rozvinout.

ANDREA BELÁŇOVÁ

Molly H. Bassett, The Fate of Earthly Things: Aztec Gods and God-Bodies,

Austin: University of Texas Press
2015, 283 s.

ISBN 978-1-4773-0986-5.

Štúdium mezoamerických kultúr a ich náboženstiev je podmienené historickým kontextom, v ktorom sa kultúry strednej Ameriky nachádzali po dobytí Aztéckej ríše Španielmi na začiatku 16. storočia. Neexistencia písma u Aztékov, kristianizácia oblasti, ničenie kultúrnych (náboženských) pamiatok, vyvraždenie veľkého počtu pôvodných obyvateľov a obrovská rozmanitosť kultúrnych prejavov, rozprestretá na veľkom a niekedy ťažko dostupnom území, prispela k tomu, že rekonštrukcia pôvodnej aztéckej vízie sveta je veľmi náročná.

Molly H. Bassett je profesorkou religio-nistiky na Kalifornskej univerzite v Santa Barbare s úzkou väzbou na Zacatecký inštitút v Mexiku (IDIEZ – Instituto de Docencia e Investigación Etnológica de Zacatecas). V diele *The Fate of Earthly Things* rozkrýva do hĺbky čiastkový, avšak zásadný problém aztéckej kozmóvie, a to otázku, ako Aztékovia chápali (a vytvárali) božstvá a ich sprítomnenia na zemi. Obecne sa snaží vystúpiť z klasických interpretačných a klasifikačných rámcov, v ktorých sa vyvíjalo chápanie mezoamerických náboženstiev v priebehu 20. storočia.

Bassett si berie na pomoc predovšetkým dielo Bernardina de Sahagún (misionára skúmajúceho vo veľkej podrobnosti aztécku kultúru počas conquisty a po nej), archeologické a ikonografické pramene a v menšej miere sa díva na paralely v chápaní určitých konceptov u súasných Nahuov (Aztékov). Metodologicky a teoreticky sa opiera o Latourovo dielo *On the Modern Cult of the Factish Gods*, v otázkach sprítomnenia božstiev prostredníctvom umenia či rituálnych predmetov potom o práce Alfreda Gella, anglického antropológa zaoberajúceho sa umením a rituálom.

Bassett v aztéckej kultúre identifikuje tri základné koncepty vzťahujúce sa k božstvu: *teotl* („božstvo“), *teixiptla* („lokalizované vtelenie božstva“) a *tlaquimillioli* („posvätný zväzok predstavujúci božstvo“, čo by sme s určitou nadsádzkou mohli prirovnať k relikviám božstva). To, čo si všíma vo všetkých troch prípadoch, je faktor ľudskej intencie vo výtvore božstiev. Aztékovia podľa nej doslova vyrábajú (*manufacture*) lokalizované vtelenia (*embodiment*) a robia ich reálnymi, skutočnými, živými (s. 3). Slovom „výroba“ sa Bassett snaží zdôrazniť, že sa jedná o vedomý akt skladania komponentov, z ktorých je božstvo vyrobené pomocou jasného postupu smerujúceho k očakávanému výsledku. Tento akt je iniciovaný vlastným rozhodnutím (vlastnou intenciou) človeka, nie vôľou božstva či zásahom nejakých nadprirodzených síl. Výsledkom je fyzický produkt – niečo, čo je možné vidieť, chytiť a narábať s tým.

Celú knihu autorka otvára odkazom na svoj vlastný výskum súasných Nahuov, ktorý priniesol zaujímavé zistenia ohľadne